

פרק יא

'כל יושביה עליה' – השלכות הלכתיות ויישום בתקופתנו

עם שיבת ישראל ארצה אחר גלות של כאלפיים שנים, שבה ומתעוררת שאלת תוקף חיובן של המצוות התלויות בארץ. להלכה, הפן הדמוגרפי – רוצה לומר, היחס בין מספר היהודים הגרים בארץ ישראל לאלו שגרים בחו"ל – משמעותי מאוד לקביעת דרגת החיוב של מצוות אלה. בגמרא (ערכין לב ע"ב) נאמר שמציאות שבה 'כל יושביה עליה' היא תנאי לחיוב במצוות היובל. כעין זה נאמר גם בנוגע למצוות חלה (כתובות כה ע"א): "ביאת כולכם... ולא בביאת מקצתכם".¹ בפרק זה נעסוק, אפוא, בבירור שיטות הראשונים והפוסקים בנוגע לשתי סוגיות אלו. והגם שמלשונות חז"ל ניתן לדייק שיש צורך בהתיישבות כל היהודים בארץ ישראל, יש הסבורים שמספיקה התיישבות רוב היהודים בארץ ישראל, וכדלהלן.

להלן מספר נתונים עדכניים:² בפרוס שנת תשפ"ג, עמד מספר היהודים בעולם על כ-15.3 מיליון נפש.³ מתוך כלל האוכלוסייה היהודית, מספר היהודים בישראל⁴ עומד על כ-7.08 מיליון (לעומת כ-6.95 מיליון בשנת תשפ"ב), ואילו כ-8.25 מיליון חיים מחוץ לישראל (מתוכם כ-6 מיליון בארה"ב, וכ-2.25 מיליון בשאר המדינות). אחוז היהודים בישראל מתוך כלל יהודי העולם עומד על 46.2%, עלייה

1. בנוגע לשאר המצוות התלויות בארץ – ראה לקמן אות ד.

2. <https://www.inn.co.il/news/578432>.

3. הנתונים מתבססים על מחקר שערך הדמוגרף פרופ' סרג'ו דלה פרגולה עבור השנתון היהודי האמריקני (2022) AJYB. לדיון בנתונים, נכון לשנת 2020, ראה הרב בנימין קוסובסקי, 'חיוב תרומות ומעשרות מן התורה בזמן הזה, 'ביאת כולכם', תחומין מג (תשפ"ג), עמ' 554-553.

4. יש לציין שמספר תושבים זה כולל גם את אלה שגרים באזורים שיש להסתפק האם הם נחשבים כחלק מ'ארץ ישראל' של עולי מצרים, כדוגמת הערבה הדרומית. כמו כן, ייתכן שבמספר זה כלולים גם יהודים הרשומים כן, אך אינם יהודים ע"פ ההלכה.

של אחוז לעומת השנה הקודמת.⁵ נתונים אלה כוללים את כל המגדירים עצמם כיהודים ואינם מחזיקים בזהות דתית אחרת. הנתונים אינם כוללים את המגדירים עצמם 'יהודי באופן חלקי'.

שנת תשפ"ב הייתה שנת זינוק בעלייה, ונרשם בה שיא של שני עשורים בעלייה: כ-60 אלף עולים מ-93 מדינות עלו בתשפ"ב, בסיוע הסוכנות היהודית בשיתוף עם משרד העלייה והקליטה.⁶

לפי נתונים אלו, אנו קרובים מאוד למצב שבו רוב יהודי העולם יהיו בארץ ישראל, וייתכן שתהיה לכך השלכה הלכתית משמעותית. יתירה מזו, נתונים אלו (בעיקר ביחס ליהדות העולם) אינם תואמים בהכרח את ההגדרה ההלכתית הקובעת מיהו יהודי.⁷ בשל כך, לא מופרך להניח שבפועל, רוב יהודי העולם כבר נמצאים בארץ.⁸ בפרק זה נברר, אפוא, מה הם התנאים שנדרשים להחלת תוקף מצוות התלויות בארץ מדאורייתא.

-
5. נתונים דומים, נכונים ליום העצמאות תשפ"ג, ראה: https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2023/133/11_23_133b.pdf.
  6. יש לציין כי בכלי תקשורת רבים צוין שרוב העולים בשנה זו לא היו יהודים ע"פ ההלכה. ראה לדוגמה: <https://www.israelhayom.co.il/judaism/judaism-news/article/13749412>. נתון זה מצטרף למגמה כללית של ירידה בשיעור העולים היהודים, בייחוד ממדינות ברית המועצות לשעבר. ראה ד"ר אילה אליהו, 'עולים מברית המועצות לשעבר שאינם מוכרים כיהודים והיקף גיורם בישראל', אתר מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2 באב תשפ"ב, עמ' 4-6. ראה גם בפרק המבוא אודות הזרים בישראל.
  7. ראה אצל ר"ב קוסובסקי, לעיל הערה 3.
  8. ע"פ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הגדרת אוכלוסיית ישראל שמתפרסמת בנתונים הרשמיים, כוללת את תושבי המדינה וכן את אזרחיה שנמצאים בחו"ל פחות משנה. לפי זה, ישנו מספר בלתי ידוע של יהודים שנמצאים בחו"ל, ומבחינה הלכתית לא נכון לכוללם עם יושבי הארץ.

א. רוב יושביה או כל יושביה?

1. מצוות יובל - "בזמן שכל יושביה עליה"

נאמר בגמרא (ערכין לב ע"ב):⁹

דתניא: משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה, בטלו יובלות, שנאמר (ויקרא כה, י): 'וקראתם דרור בארץ לכל יושביה' - בזמן שכל יושביה, עליה ולא בזמן שגלו מקצתן;¹⁰ יכול היו עליה והן מעורבין, שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין, יהא יובל נוהג? תלמוד לומר: 'לכל יושביה', בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין.

מברייתא זו ניתן להבין שכוונת 'כל יושביה' כפשוטה - 'כל' ממש. לכן, בטלו היובלו כאשר בני שניים וחצי השבטים גלו מארץ ישראל.¹¹ זאת, אף שעדיין רוב היהודים, מרוב שבטי ישראל, המשיכו להתגורר בארץ.¹² לכאורה, קביעה זו נסתרת מסוגיית הוריות (ג ע"ב):

אמר רבי יונתן: מאה שישבו להורות, אין חייבין עד שיורו כולן, שנאמר (ויקרא ד, ג): 'ואם כל עדת ישראל ישגו' - עד שישגו כולן, [עד שתפשוט הוראה בכל עדת ישראל]. אמר רב הונא בריה דרב הושעיא: הכי נמי מסתברא, דבכל התורה כולה קיי"ל רובו ככולו,¹³ והכא כתיב 'כל העדה', הואיל וכך, אפילו הן מאה.

9. כע"ז בספרא, פרשת בהר, פרשה ב.

10. עיין משנה כסף, פנים חדשות, אות יא: ניתן לדייק שביטול היובל היה דווקא מחמת שגלו בניגוד לרצונם. לא כן במקרה שיש מהציבור שיוצאים מרצונם מהארץ, שבכך אין משום ביטול היובל. בדומה לזה, ראה הרב יעקב דב רפפורט, 'ביאור השיטות שאין שביעית נוהגת בזמן הזה', מוריה רכו-רכח (מנחם אב תשנ"ד), עמ' נב: רוב יושביה היינו רק הרוצים להיות בה, אך לא אלו שפנו אליה עורף ואינם רוצים להתיישב, וגלות ראובן וגד הלא הייתה בניגוד לרצונם. וראה גם שערי טהר, א, סי' יט, עמ' 294. וראה לקמן אות ה, דיון בשיטת הישועות מלכו, ולכאורה מה שקשה על הישועות מלכו קשה על שיטתם, אך נראה שנקטו טעם זה בנוגע ליובל ולא בהכרח לגבי תרומות ומעשרות, וצ"ב.

11. על סדר גלויות מלכות ישראל, ראה לעיל פרק י אות א.

12. על הטעם שבגיננו תלתה התורה את היובל בנוכחות רוב ישראל, ראה להלן פרק יד אות ב.

13. על השאלה הכללית, מתי חל דין 'רובו ככולו', ועל כך שאינו חל בשיעורי התורה (לא נאמר שמקווה שיש בו פחות מארבעים סאה יוכשר מטעם זה, וכדו'), ראה שו"ת חת"ס, או"ח סי' קמ; שו"ת אגרות משה, או"ח א, סי' כח; שו"ת דברי יציב, או"ח סי' כג; הרב זלמן נחמיה גולדברג, 'בעניין רובו ככולו', מוריה רסה-רסו (כסלו תש"ס), עמ' פה-צב, ועוד.

סוגייה זו דנה בשאלה מהו האופן שבו בית דין שטעה בהוראתו, ורוב הציבור עשה על פיו, חייב בפר העלם דבר. שיטת רבי יונתן היא שיש צורך שכל היושבים בבית דין יורו בדבר. רב הונא בריה דרב הושעיא הסביר את טעמו, שאומנם בכל התורה כולה רובו ככולו, אך כאן הדין שונה, משום שהתורה כתבה מפורשות שדין זה תלוי ב'כל העדה'. הגמרא מקשה על הנחה זו:

מתב רב משרשיא: סמכו רבותינו על דברי רשב"ג ועל דברי ר"א בר' צדוק, שהיו אומרים: אין גוזרין גזירה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולין לעמוד בה; ואמר רב אדא בר אבא: מאי קרא, 'במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו' (מלאכי ג, ט), והא הכא דכתיב 'הגוי כולו', ורובא ככולא דמי. תיובתא דר' (יוחנן) [יונתן] תיובתא.

ואם גם כאשר כתוב מפורשות 'כל' - די ברוב, אזי מה שנאמר 'הגוי כולו', ביחס לקבלת הציבור את גזירות חכמים, אין הכוונה בהכרח לכולם, ומספיק גם רובם (ראה רשב"ם ב"ב ס"ע ד"ה הגוי). הוא הדין בעניין הוראת בית הדין, "כל עדת ישראל" הכוונה יכולה להיות הוראת רובם, וקשה על שיטתו של רבי יונתן. עיקרון הלכתי זה של הליכה אחר הרוב, מוכר לנו בנושאים רבים: הכרעת בית דין,¹⁴ ביטול ברוב,¹⁵ ועוד.¹⁶

לאור זאת, יש לעיין בשאלה מדוע בדין 'כל יושביה עליה', שבו לשון הכתוב הוא: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה", יש צורך בכולם ואין די ברובם. לשאלה זו נתן

14. כמו שנאמר (שמות כג, ב): "אחרי רבים להטות", שם דין זה נכתב מפורשות. נראה שאם ההלכה הייתה קובעת שהכרעה מתקבלת רק פה אחד, חיינו לא היו חיים, שהרי כמעט תמיד יש מי שאינו מסכים, ובאין הכרעה, "איש את רעהו חיים בלעו" (אבות פ"ג מ"ב). בשם הרב חיים סולובייצ'יק נכתב (חיידושים, בבא קמא כז ע"ב; רשימות שיעורים, נדרים כח ע"ב אות ג), שהכלל רובו ככולו מבוסס על דין אחרי רבים להטות (וכע"ז בשו"ת חת"ס, שם, אך עי' נזיר מב ע"א שנלמד ממקום אחר, וראה ח"י מהר"ץ חיות, נזיר שם).

15. רש"י, ביצה ג ע"ב: "דמדאורייתא חד בתרי בטיל, דכתיב: 'אחרי רבים להטות'"; וראה שו"ע, יו"ד קיא, ד, שמן התורה מין במינו בטל ברוב.

16. וכן כותב בשו"ת הרא"ש, כלל ו פרק ה: "על עסק של רבים אמרה תורה אחרי רבים להטות. ועל כל ענין שהקהל מסכימים, הולכים אחר הרוב, והיחידים צריכים לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרבים. דאם לא כן לעולם לא יסכימו הקהל על שום דבר אם יהיה כח ביחידים לבטל הסכמתם. לכן אמרה תורה, בכל דבר הסכמה של רבים, אחרי רבים להטות".

דעתו בעל מצפה איתן (נדרים לא ע"ב):¹⁷ "מנא לן דכל דוקא ומשגלו מקצתן בטל יובל, אימא דברוב יושביה סגי". תשובתו היא שיש להבחין בין מקרים שונים: כאשר סגנון התורה הוא שמצריך את כתיבת המילה 'כל', ולא דין הליכה אחר הרוב, אזי למרות שכתובה המילה 'כל', הכוונה היא ל'רוב'. לעומת זאת, כאשר הסגנון אינו מצריך את כתיבת המילה 'כל', ובכל זאת היא כתוב - יש להבינה כפשוטה, להצריך דווקא כל ולהוציא מהליכה אחר הרוב. ולכן, בענייננו, ביחס למילים 'הגוי כולו':

יש לומר דמשום הכי בההיא דע"ז גבי 'הגוי כלו', דאיצטריך למיכתב כולו משום רוב, דאילו מדכתב גוי לא שמעינן רוב, דהא שבט אחד נמי איקרי גוי, וכיון דאיצטריך משום רוב, משום הכי אמרינן דכל היינו רוב... והכא נמי י"ל כההיא דערכין, דמשום רוב יושביה לא איצטריך למכתב לכל יושביה, אלא יושביה סתם, והוי ידעינן דבעינן רוב יושביה עכ"פ, דאם לא כן - לא לכתוב כלל יושביה.

העולה מכאן הוא שחיוב יובל מן התורה חל רק כאשר כל עם ישראל נמצא בארץ.¹⁸

2. מצוות חלה - "ביאת כולכם"

בגמרא (כתובות כה ע"א) נאמר תנאי דומה בנוגע למצוות חלה:

אפילו למ"ד תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, דתניא: 'בבואכם אל הארץ' (במדבר טו, יח) - אי בבואכם, יכול משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים? תלמוד לומר: 'בבואכם' - בביאת כולכם אמרתי, ולא בביאת מקצתכם; וכי אסקינהו עזרא, לאו כולהו סלוק.

הרב שלמה יוסף זוקין¹⁹ דן בסוגיה זו עוד טרם הקמת המדינה. הוא נדרש לשאלה

17. התקשה בזה גם בספר אור הישר (הילמן), מסכת עבדים פ"א.
18. כפי שיתבאר בהמשך, לדעת הרמב"ם גם החיוב מן התורה במצוות נוספות התלויות בארץ תלוי ב'כל יושביה עליה': שמיטה, תרומות ומעשרות וחלה.
יצוין שלהלן (אות 1ב) יתבאר, שאף שעקרונית לא נאמר כאן כלל 'רובו ככולו', אין זה אלא רק ביחס לשבטים, אולם ביחס לפרטים עצמם, ניתן להסתפק ברוב ואפילו פחות מכך.
19. 'המדינה העברית וקדושת הארץ', תחומין י (תשמ"ט), עמ' 15 (פורסם לראשונה בעיתון

האם 'ביאת כולכם' האמורה בנוגע למצוות חלה, פירושה כמשמעה - כולם, או שמספיק רוב הציבור, וכתב:²⁰

ואולי "כולכם" פירושו כולכם ממש, בלי יוצא מן הכלל, ו"רובו ככולו" לא נאמר כאן? באופן כזה מובן מאליו, שהרי זה תנאי שאי אפשר לקיימו. לא מצאתי מפורש גילוי לספק זה, אבל מסתבר שאין הדבר בגדר ספק כלל. אף בדבר שכתוב מפורש בפסוק שצריכים כל העם, אמרו רובו ככולו. הכלל שאין גוזרין גזירה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה, למדו מהפסוק: "ואותי אתם קובעים הגוי כולו" - "אי איכא גוי כולו, אין; אי לא, לא" (ע"ז לו ע"ב). מבחינה לשונית, כבר כתב הט"ז (או"ח סימן שפ ס"ק א) שלפעמים "לכולכם" מובנו לרובכם.

לדבריו, "כולכם" האמור כאן פירושו רוב, שכן רובו ככולו, כבכל התורה. נראה שגם אם ביובל לא נאמר רובו ככולו - כאן הדבר שונה, שהרי בתורה עצמה לא נאמרה המילה כל, אלא "בבואכם", ורק דרשת חז"ל היא שמצריכה ביאת כולכם.²¹ הרב זוין כתב שלא מצא "מפורש גילוי לספק זה", אך כך נמצא בריטב"א (כתובות שם ד"ה בבואכם): "בבואכם, בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם... מכל מקום,

---

הצופה, טבת תש"ח). בתחילת הדברים כתב: "מצד אחר, יכולה המדינה החדשה להשפיע על קדושת הארץ כולה - מבחינה טכנית. להרמב"ם, הרי קדושת עזרא לא בטלה, אלא שהחסרון של 'ביאת כולכם' גורם לאי חיובה של הארץ בתרומות ומעשרות מן התורה. המדינה העברית שתוקם, היא מאפשרת למלא את הפגם הזה! היא תתן את היכולת לקלוט את רוב ישראל בארץ ישראל. וודאי, אפשרות בלבד - לא מספיק. ביאת כולכם, מובנה ביאה ממש, ביאה בפועל. אבל כשהאפשרות הזאת תתגשם בהמשך הזמן, הרי יתמלא החסרון שהיה בימי עזרא".

20. ראה אילת השחר (שטינמן), במדבר טו, יח, שחידש שנשים וקטנים אינם בכלל החשבון, ונשאר בצ"ע אם גם הערב רב שהסתפח לעם ישראל נכלל בחשבון, מאחר שלא קיבלו נחלה. משמע מדבריו שרק אלה שזכו לנחלה נכללים בחשבון, וצ"ע מה יאמר ביחס לשבט לוי. כמו כן, דבריו מוסבים על חובת חלה, לעומתו ראה שו"ת השב"י ט, א, סי' ג ד"ה ועוד, שדווקא לעניין יובל שייך לומר שנשים אינן בכלל המניין, שהרי שם הוזכר התנאי של ישיבת כל שבט בנחלתו, מה שאין כן בחיוב חלה. בעניין הראויים להיכלל בתנאי ביאת כולכם וכל יושביה עליה, עיין אישי דעת (שטיינברגר), סי' לג אות יא, שהציע שמי שאינו שומר תורה ומצוות אינו בכלל, ראה שם סברתו.

21. כך יתפרשו גם דברי הגמרא בכתובות, שם: "וכי אסיקנהו עזרא - לאו כולהו סלוק", ולכן חלה לא נהגה בזמנו מן התורה, ו'כולהו' - הכוונה לרובם.

בעינן שיהיו כל ישראל או רובם בארץ,²² כמו שהיה בזמן כבוש וישיבה". הא לך, אפוא, שלחיוב מן התורה במצוות חלה מספיקה התיישבות רוב ישראל בארצם.²³ כך עולה גם מלשונו של ספר החינוך (מצווה שפה): "ודוקא בזמן שכל ישראל שם, כלומר רובם, שנאמר: 'בבואכם' "²⁴, וכן כתבו ראשונים ואחרונים נוספים.²⁵ עם זאת, מלשונות הרמב"ם יש מקום לדייק שצריך ביאת כולם ממש. כך כתב (הל' תרומות פ"א הכ"ו): "שאיין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר: 'כי תבואו' - ביאת כולכם, כשהיו בירושה ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן".²⁶ הרמב"ם הדגיש את הצורך בביאת כולם, כמו שהיה ב'ירושה ראשונה', שכללה את כל ישראל, וכפי שיהיה לעתיד לבוא בביאה שלישית,²⁷ עליה אמרו הנביאים שגם היא תכלול את כל עם ישראל.²⁸ לפי הבנה זו,²⁹ קשה להניח שהדבר יוכל להיות תלוי רק בנו, שנצליח לקבץ את כל נדחי

22. עי' גם שו"ע, או"ח ריח, ב: "על נס שנעשה לקצת ישראל, כל זמן שלא נעשה לכל ישראל או רובן... אין מברכין עליו".

23. אם כי יש לעיין בדבריו שכתב "כמו שהיה בזמן כיבוש וישיבה", והלא אז היו שם כל ישראל!
24. וראה לשונו גם במצוות בניית בית המקדש (מצווה צה): "ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן".

25. עיין רמב"ן גיטין לו, שהשווה בין יובל ותרומות ומעשרות; וראה חלת לחם, סי' א, ס"ק ג: "דכי ס"ד שאם יתאחר איש אחד בביאתו, יתעכבו כולן מלהתחייב במצוות חלה ותרומה בעבורו, ונצטרך לבדוק בכל ישראל אם לא נחסר אחד מכולם, והרי בכל התורה כולה קיי"ל רובו ככולו", והוסיף שכך היא משמעות רש"י, כתובות כה ע"ב ד"ה לאו כולו (לשונו להלן הערה 32); תורת הארץ ב, א, הערה א; חזו"א, שביעית סי' כא סק"ה: "ואם ישו בו רוב ישראל"; אמת ליעקב (קמיניצקי), כתובות שם, בדעת רש"י הנ"ל. מפשטות הלשון נראה שרוב הוא כפשוטו - קצת יותר מחמישים אחוז (עי' חשוקי חמד פסחים עט ע"ב, אולם עי' להלן הערה 31). וראה אם הבנים שמחה, פרק שלישי, אות ע, שנקט בפשטות שדי ברוב, ע"פ הכלל שרובו ככולו.

26. וראה לשונו גם בהל' ביכורים פ"ה ה"ה: "ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר: 'בביאת כולכם' ", ובהל' איסורי ביאה פ"כ ה"ג: "חלה בזמן הזה... אינה של תורה... וכשעלו בימי עזרא, לא עלו כולם". וראה הרב יהודה עמיחי, 'רוב יהודי העולם בארץ ישראל', אמונת עתידך 66 (סיון-אב תשס"ו), עמ' 64, ושכן ניתן להבין בדעת ר"ח מבריסק, אך מסקנתו אינה כדיוק זה, אלא שמספיק רוב, וכאחרונים דלהלן הערה 30.

27. עיין לקמן הערה 58, ביאור נוסף בדעת הרמב"ם.

28. ראה לדוגמה יחזקאל לד, יב-טז.

29. כך הבין בפירושו הגמרא בשו"ת ארחותיך למדני, א, או"ח סי' קיא אות ט, ושאיין אומרים שם דין רובו ככולו, משום שהתורה שינתה ונקטה לשון: "בבואכם", וכתוצאה מכך דרשו חז"ל:

ישראל, ונראה שהדבר אפשרי רק בסיוע אלוקי.

אולם, מדברי כמה אחרונים נראה שלא דקדקו כך. לשיטתם, גם לדעת הרמב"ם נאמר כאן הכלל "רובו ככולו".³⁰ אמנם ניתן אולי להציע, שמכיוון שכוונת הרמב"ם בצורך ב'כל ישראל' היא שאין די ברוב של מעט יותר ממחצית. נדרש רוב משמעותי וניכר, כזה שמבטא את עובדת היות כלל ישראל בארצם, ודי בו אף שמיעוט נמצא מחוצה לה, וצ"ע.³¹

ב. תוקף מצוות התלויות בארץ בימי עזרא ובתקופת בית שני

1. יובל

בראשית ימי בית שני, עלו ארצה רק מעטים מתוך כלל ישראל.³² לאור זאת, דנו ראשונים בשאלה האם, ובאיזה אופן, נהגו בתקופה זו מצוות יובל, שמיטה ויתר המצוות התלויות בארץ. הגמרא (ערכין לב ע"ב) ציינה היקש בין כניסת ישראל לארץ בימי יהושע ובין העלייה בתקופת עזרא:

דכתיב (נחמיה ה, יז): 'ויעשו בני הגולה השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל וגו' ותהי שמחה גדולה מאד', אפשר בא דוד ולא עשו סוכות עד שבא עזרא? אלא מקיש ביאתם בימי עזרא

"ביאת כולכם" (ראה רש"י, שם ד"ה הכי גרסינן).

30. עיין בדרך אמונה, שם ס"ק כח, שנקט שגם לדעת הרמב"ם הכוונה היא לרוב, כדעת שאר הראשונים, וכן כתב במעדני ארץ, תרומות ב, 'הלכות פסוקות' פ"א הכ"ו. ועי' חלת לחם, שם, שהוכיח כך ממה שכתב הרמב"ם שתנאי זה נוגע גם לחיוב תרומות ומעשרות, מה שנהג רק לאחר י"ד שנים של כיבוש וחלוקה, ואז בוודאי היו כמה אנשים שיצאו לסחורה וכדו' ולא היו בארץ, אלא על כרחנו שרובו ככולו לעניין זה.

31. כעין מה שמצינו בברכות מח ע"א: "רובא דמינכר בעינן". כעין הבנה זו, ראה: חבל נחלתו (אפשטיין), ו, ס' לד עמ' 204; אישי דעת (שטיינברגר), ס' לג אות יג; הרב יצחק דביר, 'ביאת כולכם - בהישג יד או הלכתא למשיחא?', אמונת עתיך 141 (תשרי תשפ"ד), עמ' 30-39, וכתב כן גם בשם הרב יהודה עמיחי. וראה שאילת דוד (חידושים בענייני שביעית, יז ע"ב בהגהה): "אבל כמה צריך להיות בארץ שיחשבו הם כל יושביה, לא נדע עד יבא ויורה צדק" (וכע"ז שם יט ע"א בהגהה).

32. עזרא ב, סד: "כל הקהל כאחד ארבע ריבוא אלפיים שלוש מאות שישים". על פי זה, כתב רש"י (לעיל הערה 25): "רובן נשארו בבבל". ועי' שיר השירים רבה, פרשה ח, ג: "שהיו דלין באוכלוסין".

לביאתם בימי יהושע: מה ביאתם בימי יהושע, מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה - אף ביאתן בימי עזרא, מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה.

הגמרא תמהה על כך מכוח הברייתא (שהובאה לעיל), שממנה עולה שדין היובל נוהג רק כשכל יושביה עליה, מה שלא התקיים בימי עזרא. והשיבה: "א"ר נחמן בר יצחק: מנו יובלות לקדש שמיטין". משמע, שהיובל עצמו אכן לא נהג, אך ספרו את שנותיו כדי לדעת באילו שנים יש לנהוג את השמיטה (וגם היא נהגה רק מדרבנן, וכדלקמן).

בהמשך הסוגיה (לג ע"א), הקשתה הגמרא על ההבנה שבימי בית ראשון, לאחר שגלו עשרת השבטים, לא נהגו יובלות:

ולא מנו שמיטין ויובלות? והכתיב (ירמיה לד, יד): 'מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך', והוינן בהו: מקץ שבע שנים, והכתיב (דברים טו, יב; ירמיה סם): 'ועבדך שש שנים', ואמר רב נחמן בר יצחק, שש לנמכר ושבע לנרצע! ההוא בתוכחה כתיב, וקאמר נביא: השלחתם. והכתיב (ירמיה לד, ט): 'וישמעו וישלחו! אלא אמר ר' יוחנן, ירמיה החזירן ויאשיה בן אמון מלך עליהן. ומנא לן דהדור? דכתיב (יחזקאל ז, ג): 'כי המוכר אל הממכר לא ישוב', אפשר יובל בטל ונביא מתנבא עליו שיבטל? אלא מלמד שהחזירן ירמיה.

הנה כי כן, ירמיה השיב את עשרת השבטים, ולקראת סוף ימי הבית הראשון שוב נהגו דיני היובל והשמיטה. מעתה יש לעיין, האם לפי מסקנת הסוגיה נהג יובל בימי בית שני. בשאלה זו נחלקו ראשונים, ע"פ סוגיות שונות.

במשנה (גיטין פ"ד מ"ג) נאמר: "הלל התקין פרוזבול מפני תיקון העולם". מטרת תקנת הלל הייתה שאנשים לא יימנעו מלהלוות כסף, מתוך חשש שמא הלווים לא ישיבו להם את כספם, בשל מצוות שמיטת כספים. הגמרא (גיטין לו ע"א) תמהה, כיצד יכול הלל לתקן תקנה כנגד דין תורה:

ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: 'זזה דבר השמיטה שמוט' (דברים טו, ב), בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים.

מתשובת הגמרא עולה, כי בזמן הבית השני לא נהגה שמיטה מדין תורה, ומשום כך גם שמיטת כספים נהגה מדרבנן בלבד, ולכן יכול היה הלל לתקן פרוזבול. מדברי רש"י (שם ד"ה בשביעית) עולה, שדין השמיטה תלוי בדין היובל:

והלל כרבי סבירא ליה, דאמר שביעית להשמטת מלוה בזמן הזה דרבנן הוא, ואף על גב דהלל בבית שני הוה, סבירא ליה לאביי דבבית שני - הואיל ולא היה יובל נוהג, לא נהגו שמיטין מדאורייתא, ודאמרינן בערכין (לכ ע"ב): מנו יובלות לקדש שמיטין - מדרבנן קאמר. ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק הלוי, שכתב במסכת גיטין בירושלמי, מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שיובל נוהג, שנאמר: 'וזה דבר השמיטה שמוט', אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית. אבל בתורת כהנים ראיתי דשביעית נוהג בזמן שאין יובל נוהג, ואומר אני שהוא מחלוקת.

רבנו תם³³ חלק על רש"י. לשיטתו, היובל נהג בימי הבית השני, ומספר הוכחות לשיטתו: בראשית ימי הבית השני הובא אשם שפחה חרופה (כריתות יא ע"א), והלא שפחה חרופה היא חציה שפחה וחציה בת חורין המאורסת לעבד עברי, שדיניו נוהגים רק בזמן שהיובל נוהג. כך גם תקנת הלל שנוגעת לדין בתי ערי חומה (ערכין פ"ט מ"ד) תוקנה בימי הבית השני, אף שדין זה נוהג רק בזמן שהיובל נוהג, ועוד. לאור זאת הסיק רבנו תם, שתקנת הפרוזבול תוקנה עבור הדורות הבאים, שלאחר החורבן. לשיטתו, הדעה שהובאה בסוגיית הגמרא בערכין, ולפיה בימי בית שני נהג היובל רק מדרבנן, נדחית מפני מסקנת הסוגיה שם: לאחר שהגמרא מסיקה שגם בימי הבית הראשון שבו לנהוג בדיני היובל, לאחר שירמיה השיב את עשרת השבטים, חוזרת בה הגמרא מהקביעה שבימי בית שני נהג היובל רק מדרבנן. לפי זה, ניתן להניח שגם בימי הבית השני נהג היובל מן התורה, אלא שכאן מתעוררת שאלה: הלא כדי שינהג יובל מן התורה, צריך שיתקיים מצב שבו כל יושביה עליה. על כן, חידש רבנו תם (תוס' גיטין לו ע"א ד"ה בזמן): "דאמרינן דירמיהו החזירן ויאשיהו מלך עליהן, נמצאו דהיו שם מי"ב שבטים, ואף על גב שלא עלו כולם - חשיב כל יושביה". כעין זה הובא גם בתוס' (ערכין לא ע"ב ד"ה התקין): "ומיהו מכל שבט ושבט

33. ספר הישר, סי' קכג; תוס', גיטין לו ע"א ד"ה בזמן; תוס', ערכין לא ע"ב ד"ה התקין; תוס', נדה מז ע"א ד"ה לא.

חזרו מקצתן, והוי שפיר כמו כל יושביה עליה, כדאמרינן לקמן שמנו יובלות, אף על גב דלא חזרו כולן". נמצא שכוונת האמור בגמרא "כל יושביה" היא לנציגות שבטית. וכן בסוף ימי בית ראשון, לאחר שירמיה השיב את עשרת השבטים, הייתה נציגות לכל אחד מהשבטים,³⁴ וכך גם בבית שני, ודי בזה (אותם שירמיה השיב, גלו עם שבטי יהודה ובנימין לבבל - ואף חזרו איתם בבית שני).³⁵ הנחה זו מחודשת, שהרי נאמר מפורשות: "כל יושביה", אך נראה שסתירת הסוגיות דחקה את ר"ת לפרש כך. בנוסף, כשהרמב"ן (גיטין שם) ציין לדברי התוספות, הוא הוסיף טעם ותבלין לחידושם: "אם לא תאמר כן, כשהלכו שנים ושלושה מהם למדינת הים יבטל".

עם זאת, הרמב"ן (גיטין שם) חולק על רבנו תם, ובדומה לעולה מדברי רש"י, הוא סבור שבזמן בית שני נהגו דיני היובל מדרבנן בלבד.³⁶ זו גם שיטת הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה ה"ג). וכך הסביר הרמב"ן את סוגיית עשרת השבטים שירמיה החזירם:

שלפי דעתי, אפילו למ"ד עשרת השבטים ירמיהו החזירן, לא גלו לבבל מעולם אלא חזרו למקומם הראשון, כדאמרינן:³⁷ 'ואבדתם בגוים' (ויקרא כו, לח) - אלו עשרת שבטים שגלו למדי; ושם נשתקעו כולם ולא נתערבו עם ישראל, ולא גלו לבבל, ובבית שני לא היו מעולם.

הוכחתו היא מכך שבימי הבית השני, כששבו מבבל, לא מוזכרים אלא שבטי יהודה ובנימין ותו לא.³⁸ משמע שאף אם ירמיה החזיר את עשרת השבטים בסוף ימי

34. ראה פסקי תוספות, ערכין לא ע"ב אות עז: "כשיש אחד או שנים מכל שבט, הוי כל יושביה עליה". לכאורה, לשיטתו יש לומר שכשגלו שראובן וגד לא נשאר מהם אפילו אחד, שאם לא כן היה היובל נוהג (אך ניתן לומר שאף שהיו מהם שנשארו, לא התקיים התנאי שישבו במקומם ולא יהיו מעורבים בשבטים אחרים).

35. ואף שבספר עזרא לא הוזכרו במפורש אלא שבטי יהודה ובנימין, נאמר על כך במדרש סדר עולם (פרק כט): "ארבע רבוא וגו', מלבד עבדיהם' וגו' (שם ב, סד-סה), בכלל, ובפרט אינן אלא שלשים אלף ושלוש מאות וששים, ושנים עשר אלף היכן הם, אלא אלו שעלו משאר השבטים".

36. ראה צניף מלוכה (רמ"צ נריה), עמ' 19: הטעם לתנאי 'ביאת כולכם' ו'כל יושביה עליה' לחלות חיוב המצוות מן התורה הוא "שאז ודאי קיים שלטון יהודי מלא". לכן בבית שני, כשלא היה שלטון מלא - החיוב לא נהג. אין הדברים אמורים לדעתו של ר"ת, שלא הצריך אלא נציגות של כל השבטים.

37. תורת כהנים, בחוקותי פרשה ב פרק ח.

38. ראה עזרא א, ה; שם ב, א; שם ג, ט; שם ד, א, ועוד.

בית ראשון, בימי בית שני הם לא היו בארץ. ולכן, מסקנתו היא שכדי שהיובל יחול, "אינו נקרא כל יושביה עליה, ולא בבואכם, עד דאיכא רוב כל שבט ושבט, כדאמרינן בעלמא בכל דיני הצבור, לפסח ופר העלם דבר של צבור,³⁹ וכי תעלה על דעת הרב ז"ל שאם עלו שנים או שלשה מכל שבט ושבט, יהא יובל נוהג להם".

נמצא, שלשיטתו יש צורך ברוב מכל שבט ושבט על מנת שהיובל יחול, ולא כשיטת ר"ת שהסתפק בנציגות מכל שבט. בנוגע להסברו של ר"ת, שהלל תיקן פרוזבול לדורות מאוחרים, שלאחר חורבן הבית, כתב הרמב"ן: "אי אפשר לומר שיתקן הלל ויאמר לכשיחרב בית המקדש יעשו פרוזבול, חס ושלום; שלא היה פותח פיו לשטן, ולא מתקן תקנות לחורבן, אף על פי שהיו יודעין שיחרב". עוד הקשה הרמב"ן על דברי רבנו תם, שהרי בגמרא ערכין נראה שעל מנת שהיובל יחול, יש צורך שכל שבט ישב במקומו, ולא נראה שכך היה בימי הבית השני. לבד מזאת, גם לא כל חלקי ארץ ישראל התקדשו בזמן הבית השני, שהרי עזרא לא כבש את כל המקומות בהם ישבו שבטי ישראל קודם לכן. אמנם, ר"ת (ספר הישר קכג) כתב, שגם בבית שני "היו יושבין בעריהם".⁴⁰

החתם סופר (גיטין לו ע"א ד"ה בזמן) נדרש לביאור סוגייתנו לאור מחלוקת רבי עקיבא ורבי אליעזר בעניין עתידם של עשרת השבטים.⁴¹ המשנה (סנהדרין פ"י מ"ג) אומרת שלדעת רבי עקיבא עשרת השבטים אינם עתידים לחזור, ולרבי אליעזר הם עתידים לחזור. החת"ס מצדד בביאורו של ר"ת, שרק מעטים מכל השבטים שבו

39. הרמב"ן מוכיח את דבריו משתי סוגיות. האחת בפסחים (עט ע"ב - פ ע"א): דין טומאה הותרה בציבור, והאחרת בהוריות (ה ע"א): פר העלם דבר של ציבור. אף שאין הדמיון מוחלט, שהרי בסוגיית הוריות אין צורך דווקא ברוב ציבור, אלא ברוב השבטים, נראה ששם צריך 'קהל', אזי גם רוב שבטים נקרא קהל, ככל דין רובו ככולו. לעומת זאת, בנידוננו נאמר 'כל' יושביה, ולכן מסתבר שהכוונה לכל שבטיה. עכ"פ, מהשוואתו לסוגיות אלו משמע שאין צורך ברוב גדול, אלא במעט יותר ממחצית הציבור, וככל התורה כולה (על הדימוי לסוגיות אלו, ראה בתמיהתו של שו"ת שאילת דוד, יו"ד סי' ח).

40. ועי' שאילת דוד, יו"ד סי' ח: "דדוקא שבט שלם שלא נתחלק מעכב חלות היובל, לא מיעוט השבט". ועי' משנה כסף (שפירא), פנים חדשות אות י: ביאור התנאי המופיע בגמרא ש'יושבים כתקנם' אין הכוונה דווקא שכל אחד במקומו, אלא די בכך שכל אחד יכול לשבת במקומו, ואין כיבוש וכדו' שמונע זאת, ובזה יישב את שיטת ר"ת. לדרכים נוספות בביאור שיטת ר"ת, ולפיהן בבית שני לא היו צריכים כל אחד ואחד לשבת במקומו, ראה: שו"ת ציץ אליעזר, י, סי' א אות טו; ארץ חמדה, א, שער ב סי' ח אות ד.

41. ראה בהרחבה לעיל פרק י אות ז.

בסוף ימי הבית הראשון, ואלו שישבו חזרו גם בימי הבית השני. החת"ס מוסיף וכותב, שהקביעה שהיובל יכול היה לנהוג בימי הבית השני למרות שלא כולם ישבו בארץ, אינה מטעמו של רבנו תם שגם נציגות מכל שבת נחשבת כ'כל יושביה עליה', אלא משום שסוגיה זו נוקטת כדעתו של רבי עקיבא, שאותם שגלו לאשור אינם עתידים לחזור, וממילא כבר אין צורך למנותם כחלק מ'כל יושביה'. אולם, מוסיף החת"ס, שלהלכה התקבלה דעת ר' אליעזר ולא דעת ר' עקיבא, ומכיוון שהם כן עתידים לחזור - הרי שכל עוד לא שבו, חסר קיום התנאי של 'כל יושביה עליה'.⁴²

שיטה נוספת היא זו של הפני יהושע (גיטין לו ע"ב ד"ה ומיהו), לפיה יש לחלק בין שתי תקופות בזמן הבית השני: בתחילת תקופות הבית השני אכן עלו מעטים, ואז היובל לא נהג מדין תורה, אולם לאחר ימי עזרא הצטרפו רבים מבני בבל, עד שישבו בארץ ישראל רוב ישראל, ונהגו היובלות מדין תורה.⁴³

2. חלה

עד כה, עסקנו בשאלת היובל בימי הבית השני. מה באשר לחיוב חלה, אשר חיובה מהתורה הוא ב'ביאת כולכם'? הרמב"ן השווה בין גדר זה לגדר 'כל יושביה' שנאמר ביובל:

ועוד, שהרי אפילו לענין חלה אמרינן בכמה דוכתי (כתובות כה ע"א, נדה מז ע"א): אפילו למ"ד תרומה בזמן הזה דאורייתא - חלה דרבנן, משום דכתיב (במדבר טו, יח): 'בבאכם', בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא לאו כולהו ישראל סלוק, ואם עלו כל השבטים עד שנקרא בהם כל יושביה עליה, כל שכן שאני קורא בהם בבאכם, וזה דבר ברור ומפורש, אלא אינו נקרא כל יושביה עליה ולא בבואכם עד דאיכא רוב כל שבט ושבט.

42. ראה בספר משנה כסף, שם, אות ז: שביאר (בביאורו הראשון) את שיטת ר"ת כשיטת החתם סופר, שלרוב יושביה די בנציגים מכל שבט, משום שפוסקים להלכה כר"ע. אמנם אם כך היא דעת ר"ת, הוא היה צריך לכתוב להדיא שחשש לדעתו של ר"ע. בדרך דומה נקט גם הרב שלמה גורן (תורת השבת והמועד, תשמ"ב, עמ' 596) בביאור דברי ר"ת.

43. כעין זה כתב גם בחלת לחם, סי' א, שיירי ברכה סק"ג, אך עיין גרש ירחים, גיטין שם, שחלק. ראה גם רדב"ז, הל' תרומות פ"א ה"ה, בשם יש מפרשים, שבמשך ימי הבית השני נהגו ביובלות, מפני שציפו ששאר בני עשרת השבטים ישוּבו לארץ, אך בפועל הם לא שבו (וגם הרדב"ז שחלק על דבריו, נראה שלא חלק על הקביעה שבפועל לא שבו).

ניתן לדקדק מלשונו, שבדומה ליובל, גם בנוגע לחלה התנאי הוא "רוב כל שבט ושבט".⁴⁴ אמנם רבנו תם סבר שהגדרים שונים,⁴⁵ וכמו שמובא בשמו בתוספות (נדה מז ע"א ד"ה ולא): "ואם תאמר, והלא כל יושביה עליה קרינן לענין יובל, לפי שמקצת כל השבטים עלו לפר"ת, דאמר דיובל נהג בבית שני מהאי טעמא. ויש לומר, דבבואכם משמע טפי בביאת כולכם".⁴⁶ והטעים זאת הדרך אמונה (הל' שמיטה ויובל פ"י ה"ח ד"ה בזמן):

דבבואכם שאני, דלא קאי על השבטים אלא על כל כלל ישראל שיכנסו לארץ, ולכן צריך רובם, אבל לכל יושביה עליה קאי אחר שנתיישב בארץ, וקאמר דצריך שכל השבטים ישבו שיהא מיושב הארץ, וי"ל דבזה סגי מעט מכל שבט.

נמצא, אפוא, שלשיטתו של הרמב"ן וסיעתו - לא רק שמצוות היובל לא נהגה בימי הבית השני, אלא גם מצוות חלה. וגם רבנו תם, הסבור שדיני היובל נהגו, מסכים שמצוות חלה לא נהגה. כפי שהובא לעיל (אות א), מדברי כמה ראשונים עולה, שעל אף שנקטו כרמב"ן ביחס לתנאי החיוב ביובל - רוב מכל שבט בשבט, הרי שבנוגע לחלה אין צורך בנציגות כל השבטים, אלא די ברוב ישראל.

ג. מצוות נוספות

מדברי ראשונים ואחרונים נראה שישנן מצוות נוספות התלויות בתנאים הנ"ל:⁴⁷

44. אמנם יש שהבינו שגם לשיטת הרמב"ן יש חילוק ביניהם: לחיוב ביובל צריך רוב מכל שבט ושבט, אך לחיוב בחלה די ברוב ישראל, גם אם אין נוכחות של כל השבטים: ראה ארץ חמדה, שם אות ב; שו"ת זכרון בספר, סי' טז ענף ג אות ז. ואכן, כך נראה מלשון שאלתו של הרמב"ן, אולם מסוף דבריו משתמע שלא כך: "אינו נקרא כל יושביה עליה, ולא בבואכם, עד דאיכא רוב כל שבט ושבט" - הרי שתנאי זה נצרך לשתי המצוות.
45. וראה לקמן (אות ד) שלא רק באופן מניין רוב יושביה יש ביניהם חילוק, אלא גם באופי הדין.
46. אמנם הרמב"ן באחת מקושיותיו על ר"ת נקט שמסתבר יותר ש"כל יושביה" יתבאר כ"כל", יותר מאשר 'ביאת כולכם', וכך ביאר דבריו בשו"ת שאגת אריה, דיני חדש, סי' טו.
47. ראה ספר החינוך (מצווה צה), שסבור כי גם מצוות בניית בית המקדש תלויה בכך שיהיו רוב ישראל בארץ ישראל (עי' שו"ת משנה הלכות, ה, סי' שי, ש'רובו ככולו), ועיי' שו"ת ציץ אליעזר, י, סי' ה; ביצחק יקרא (נבנצל - על הש"ס; מהד' תש"ע), סי' מ אות ג. בעניין מצוות מינוי מלך, האם גם היא תלויה ב'ביאת כולכם', ראה הרב מאיר מולר, 'ביאת כולכם' כתנאי למצוות מינוי מלך, אמונת עתיך 130 (שבט תשפ"א), עמ' 102-110, ובתגובת הרב יעקב

א. שמיטה - לשיטת רבי (גיטין שם), דיני שמיטה תלויים בדיני היובל. מדברי רוב הפוסקים נראה שנקטו להלכה כשיטתו, וגם החיוב בדיני שביעית מן התורה תלוי ברוב יושביה עליה, כביובל.⁴⁸

ב. תרומות ומעשרות - הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הל' כו) פסק שבדומה לחלה, גם החיוב בתרומות ומעשרות מן התורה תלוי בביאת כל ישראל:⁴⁹

שאיין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר: 'כי תבואו' - ביאת כולכם, כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא, שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה. וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות, שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם, כתרומה.

הראב"ד (שם) והטור (יו"ד, סי' שלא) חלקו על הרמב"ם, וסברו שתנאי זה נצרך רק בחלה, ולא בתרומות ומעשרות, אולם השו"ע והרמ"א (יו"ד שלא, ב) הכריעו להלכה ולמעשה כשיטת הרמב"ם.⁵⁰

אריאל ובתגובה לתגובה, שם 131 (ניסן תשפ"א), עמ' 156-160. וראה גם שולחן מלכים, על הל' מלכים ומלחמות, פ"א ה"א אות ד, ובהערה 41.

48. אמנם ראה תורת כהנים, פרשת בהר, פרשה ב: "עשה שביעית אע"פ שאין יובל". רש"י גיטין לו ע"א ד"ה בשביעית ציין לדברים אלו, וסיים: "ואומר אני שהוא מחלוקת". ועיין כסף משנה, הל' שמיטה ויובל פ"ט ה"ג ופ"י ה"ט, שמשמע שלדעת הרמב"ם שמיטה נוהגת בזמן הזה מדין תורה, אולם כבר כתבו האחרונים שלא כדבריו: עיין פאת השולחן, שביעית סי' כג אות ט, ובבית ישראל סקכ"ג; חזו"א, שביעית ג, ח, ועוד. וראה גם לשון הרמב"ם, הל' בית הבחירה פ"ו ה"ז: שביעית תלויה בתנאי המבואר בהל' תרומה - ביאת כולכם; ועי' חידושי ר' חיים הלוי על הרמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"י, שבשמיטה יש צורך בשני התנאים: כל יושביה כביובל, וביאת כולכם כבתרומה.

49. רבים התקשו במקור דבריו של הרמב"ם, ובכך שהם סותרים לכאורה את סוגיית הגמרא בכתובות כה ע"א, שם נראה שהדין כן רק לגבי חלה ולא לגבי תרומה. ראה שבת הארץ, מבוא ב; ארץ חמדה א, שער ב, סי' ג, אות יב-יג, ובהפניות שבספר המפתח על הרמב"ם (מהד' פרנקל). וראה בחידושי ר' חיים הלוי, שם: תרו"מ נלמדו משביעית, מפני שהם תלויות בחשבון שנות השמיטה (עי' רש"י כתובות שם ד"ה ולא) ובשביעית יש צורך בשני תנאים: 'יושביה עליה' ו'ביאת כולכם'.

50. לשון הרמ"א: "ויש חולקין וסבירא להו דחייבין עכשיו בארץ ישראל בתרומות ומעשרות מדאורייתא - אך לא נהגו כן".

ג. ערלה - לדעת הצ"ח (ברכות לו ע"א ד"ה ולפי), בכל מקום שנאמר 'כי תבואו', תוקף החיוב מן התורה מותנה ב'ביאת כולכם', וגם מצוות ערלה בכלל זה.⁵¹

ד. לקט, שכחה, פאה, פרט ועוללות - החינוך (מצווה רטז) כתב בדעת הרמב"ם, שגם מצוות אלו דינן כתרומות ומעשרות, וחיובן מן התורה תלוי ב'ביאת כולכם'. אמנם המנחת חינוך (שם) תמה על דבריו, וכך גם אחרונים נוספים.⁵²

ד. "ביאת כולכם" - תנאי במצווה או בקדושה?

כנזכר לעיל, לאחר ששבטי ראובן וגד גלו בטל דין היובל, שהרי כבר לא היו כל יושביה עליה. מעתה יש לעיין, האם גם מצוות חלה בטלה מהתורה בשלב זה. לשיטת ר"ת, שהתנאים לחלות המצוות שונים, ניתן לומר שמצוות חלה המשיכה לנהוג מן התורה, שהרי רוב יושביה היו עליה, גם אם לא היו אלה כל שבטיה. כך נקטו גם הריטב"א וראשונים נוספים, שלא הזכירו את התנאי שצריך שתהיה נציגות מכל שבט.

אולם לדעת רמב"ן, שהשווה בין התנאים, ניתן לומר שאכן, גם מצוות חלה בטלה מהתורה. אחרונים הסתפקו בכך, ויסוד ספקם הוא בשאלה האם התנאי של 'ביאת כולכם' האמור לגבי חלה הוא תנאי בקיום המצווה, או שזה דין ביצירת קדושת הארץ. לדרך הראשונה, לאחר שגלו שבטים אלה גם מצוות חלה לא נהגה, בעוד שלדרך השנייה מצוות חלה המשיכה לנהוג, מאחר שבשעת הכיבוש היה מצב של 'ביאת כולכם'.⁵³

נראה שספק זה עומד גם בפני עצמו, בביאור התנאי של 'ביאת כולכם', גם לפי השיטות שסבורות שאין צורך ברוב מכל שבט ושבט. לשאלה זו ישנה השלכה

51. עיין גם שבת הארץ (מהד' מכון התורה והארץ), מבוא ב, עמ' 84, שאפשר שבכל המצוות התלויות בארץ נדרש התנאי של 'כל יושביה עליה' (למעט כלאים), לפי שזה תנאי בקדושת הארץ (וראה לקמן אות ד).

52. עיין ארץ חמדה, שם, סי' ו.

53. עי' ערוך השולחן העתיד, הל' תרומות נב, ב, ואור שמח, הל' תרומות פ"א הכ"ו, שציינו לשתי האפשרויות. מאסף לשיטות אלו, ראה בספר תרומות הארץ, פ"א הכ"ו אות א; שו"ת חבל נחלתו, ו, סי' לד. וראה צניף מלוכה (רמ"צ נריה), עמ' 165, בביאור המחלוקת.

משמעותית לימינו:⁵⁴ לפי הדרך הראשונה - בשעה שיהיו רוב ישראל בארץ, ממילא יחולו שוב מהתורה חיובי חלה ותרומה, ואם כן, הדבר אפשרי כבר בזמננו.⁵⁵ לעומת זאת, לפי הדרך השנייה - יש צורך ביצירת קדושה מחודשת לעניין זה,⁵⁶ ואם כן, ייתכן שקדושה כזו לא ניתנה להחיל בזמננו.⁵⁷

ה. שיטות נוספות

1. ציץ אליעזר: שישים ריבוא

הרב אליעזר יהודה ולדנברג (שו"ת ציץ אליעזר, י, סי' א) חידש שגדר 'ביאת כולכם' אינו תלוי בכל ישראל אלא בשישים ריבוא, כשם שהיה בעת כניסת ישראל לארץ ישראל:⁵⁸

ואמינא בזה מילתא חדתא, והוא, די ש' לומר שהמודד הוא שישים ריבוא מישראל, כפי שמצינו שהיה בכזאת ביוצאי מצרים שיצאו לכבוש את הארץ, וכל שנמצאים בארץ ישראל ס' ריבוא מישראל נקרא כבר כל יושביה עליה, ובימי עזרא מכיון שלא עלו כמספר הזה, ועלו רק ארבע רבוא אלפים ושלוש מאות ושישים ככתוב בספר עזרא, ולא הגיע מספרם אפילו לכדי רוב של ס' רבוא על כן לא הועילו בקידושם לחייב בתרומה מה"ת.

הציץ אליעזר הסתמך בדבריו על דברי רבנו גרשום (ערכין לב ע"ב ד"ה כל)⁵⁹ ורש"י (כ ע"ב ד"ה סוריא), וציין שקדמו בחידוש זה בעל הישועות מלכו (בחידושו על הרמב"ם 'קריית

---

54. נראה שהפוסקים הראשונים שדנו בכך כשאלה הלכתית מעשית הם חלת הארץ, סי' א אות ה; ותורת הארץ (קלירס), חלק ב, ביאורים פרק א, אות יא.

55. כך לדוגמה נקטו חתם סופר, נדה מו ע"ב ירושה, ובדומה ליובל; אבן האזל, הל' בית הבחירה פ"ו הט"ז אות ה.

56. כך לדוגמה נקטו מנחת חינוך שפה, ג; חידושי הגר"ח על הרמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"ב הט"ז.

57. ראה להלן הערה 67.

58. ראה גם ילקוט שמעוני, הושע סי' תקיח: "מה יציאתם ממצרים בס' רבוא, וכניסתן לארץ בס' רבוא - כן לימות המשיח בשישים רבוא". לשיטתו, ניתן לבאר כך גם את הרמב"ם שמשווה בין ביאה ראשונה לשלישית, ראה לעיל אות א. אפשרות נוספת בביאור שיטתו על שישים ריבוא כסימן לגאולה, ראה בספר התקופה הגדולה, ב, עמ' 523-526.

59. אך עי' הר הקודש (שפירא), עמ' צח אות פה, שדחה את פרשנות הציץ אליעזר.

ארבע; 'הל' תרומות פ"א הכ"ו). שיטתו היא בעלת השלכה משמעותית ביותר לגבי חלות מצוות חלה ותרומות ומעשרות בימינו:⁶⁰

ואם צדקנו בדברינו האמורים בהגדרת ביאת כולכם, הרי יוצא לנו שמאז שהתיישבו בארצנו כאן במספר של ששים ריבוא (קרי: שש מאות אלף מישראל), נקרא שכל יושביה עליה⁶¹ וחייבים בתרומות ומעשרות מן התורה,⁶² ומכל שכן שנתחייבנו בזה מן התורה כעת, אחרי הכיבוש (ולא מכח חזקה לבד), ובכל מקום שכבשו הן בשטח של עולי בבל והן בשטח של עולי מצרים, ויורד גם העיכוב של חיסרון כל יושביה.⁶³

אולם כל זאת לגבי תרומות ומעשרות בלבד, ולא לגבי יובל, שעבורו יש צורך בתנאים נוספים:

מובן שכל האמור לא מועיל לן לענין חיוב מניית יובלות, דלענין זה צריכים גם תנאי אחר, שיחזרו לארץ מכל השבטים ושלא יהיו מעורבבין שבט בשבט, כדאיתא בערכין שם וברמב"ם... ועוד יעוין בספר שאילת דוד, בקונטרס החידושים בעניני שביעית... אבל מכיון שברור הדבר שיבוא בימי מלך המשיח תיקון כל שבט ושבט בפני עצמו, כמבואר בנבואת יחזקאל שתחלק הארץ לשבטים, אם כן יבוא זה על ידי מלך המשיח, שמלך המשיח ברוח קדשו או ע"פ אורים ותומים יחלק הארץ לגבולותיה ושבטיה ומשפחותיה, ויכוין לכל אחד חלקו אשר יגיע לו בירושה... ומינה מכיון שהדבר לא ישאר כך, ויבוא

60. כשיטתו נטה לפסוק הרב דב ליאור, במכתבו שהתפרסם בתחומין (לעיל הערה 3), עמ' 560.

61. ראה תורת השבת והמועד (גורן), עמ' 599, שגם הוא נקט כך בביאור רבנו גרשום, ואף חידש שמספיק רוב מתוך ששים ריבוא.

62. אך עיין ביצחק יקרא (בנצל - על הש"ס; מהד' תש"ע), סי' מ אות ג: "ולענין דורנו, נראה דאי תליא קדושת הארץ בשישים ריבוא, היינו בס' ריבוא כאלה שחלקו א"י בימי יהושע, דהיינו גברים מבן כ' עד בן ס' מ"ב שבטים, ולפי זה לא נדע מספר בני ישראל בארץ לענייננו, כי כיום כולם ספק צאצאי גרים, ועי' פסחים (פז ע"ב) דיתכן דכיום הרוב גרים, והוודאים הם כהנים ולויים, ולהם לא נחלקה הארץ, ובוודאי לא נוכל להחליט דיש כיום ס' ריבוא". וראה גם הר הקודש (שפירא), שם אות פד. עוד יש להעיר, שאם יש לדמות בין התנאים של ביאה ראשונה לביאה שלישית, יש לציין גם לדברי החלת לחם, סי' א אות ה, המצריך כניסה לארץ על פי הדיבור, ככניסה ראשונה; ועיין ציץ אליעזר, שם, שדחה את דבריו.

63. "ולא רחוק מלומר שלדעת רגמ"ה זאת גם בימי בית שני, כשהגיעו למספר ששים ריבוא חזר להיות חיוב תורה".

החילוק והבירור לשבטים - כל עוד שאין זה, לא תחזור לנו חיוב מניית יובלות בשום כיבוש שנעשה, עד בוא מלך המשיח.

2. "ביאת כולכם" - שיכולים לעלות

הישועות מלכו (ליקוטי תורה, פרשת תרומה) דן בשיטת ספר החינוך⁶⁴ הסובר שגם מצוות בניית המקדש תלויה בביאת כולכם, ומקשה, שהרי בימי הבית השני לא היו כל ישראל בארצם, ואעפ"כ בנו אותו. הוא מתרץ:

כיוון שהיה בידי כולם לעלות ולא רצו, נטלו העולים כוח וזכות הנשואים, ולהם היה הכוח והזכות מרוב ישראל, ומקרי רוב ישראל על אדמתם.

כמה אחרונים כתבו שניתן להשליך מדבריו על ימינו-אנו, ששערי הארץ פתוחים בפני (כמעט) כל יהודי העולם החפצים בכך.⁶⁵ כך הציץ אליעזר (שם), שכתב כי לדבריו אפשר שגם בזה"ז ינהג חיוב תרומות ומעשרות מהתורה, שהרי רבים יכולים לעלות לארץ אלא שאינם רוצים. אולם, העיר על כך שדבריו הם לכאורה נגד הרמב"ם, שסבר שבבית שני לא נהג חיוב תרומות ומעשרות לפי שלא היו כל יושביה עליה, הגם שאחרי הצהרת כורש הם יכלו לעלות, ולא עלו (וראה בדבריו, שדן גם בהוכחותיו לשיטתו, וכתב שאינן מוכרחות).⁶⁶ אמנם, הרב אפרים פישל טכורש (כתר אפרים, סי' ג אות ד עמ' לב-לה) כתב סברה זו גם בהקשר של חיוב תרומות ומעשרות.⁶⁷

64. הנ"ל הערות 24 ו-47.

65. קול צופיך (גרשוני). סי' א; ביצחק יקרא, שם: שניהם בהקשר של חובת בניין המקדש בזה"ז.

66. אך עיין לעיל הערה 10, שיש שהעלו כשיטתו לגבי יובל. וכך חילק בתורת השבת והמועד, עמ' 598-599.

67. כעין זה גם בשם הרב אביגדור נבנצל, אצל הרב בנימין לנדאו, 'תרומות ומעשרות', כתלנו יג (תשי"ג), עמ' 243 הערה 7.

בשולי הדברים, נציין לשתי דעות נוספות בעניין חלות חיוב תרומות ומעשרות בזה"ז: א. רבנו חננאל, מועד קטן ע"ב ב: "והאידיא דאין שמיטה בקרקע, שארץ ישראל בידי עובדי כוכבים היא", מדבריו משמע שהחיוב אינו תלוי בהימצאות כל יושביה עליה דווקא, אלא בכך שהארץ תחת שליטתנו - וכך דייק מדבריו הרב דוד מצגר, יסוד אמונה - קונטרס בענייני שביעית, סי' ה עמ' לט, ורצה לדייק כך גם מלשון ספר החינוך; ועי' משאת משה (חברוני), קידושין סי' סו ד"ה אמנם, וצ"ע. ב. הלכות ארץ ישראל (שחובר בתקופת הרא"ש, גם אם לא ע"י בנו ר' יעקב), בדין חיוב חלה, אות י: "אפילו היום, אם תהיה עיר אחת בארץ ישראל מיוחדת לדירת ישראל, והשדות מיוחדות לישראל, ולא יהא עליהן אימת גוי שיוכל

ו. "ביאת כולכם" ו"רוב יושביה" - כיום ולעתיד לבוא

האם עלינו לחוש שכבר התקיימה 'ביאת כולכם', ולשיטות הסוברות שדי ברוב ישראל לשם כך (לעיל אות ד)⁶⁸ - חיובי מצוות התלויות בארץ הם מדין תורה? נראה, שלבד מהשאלה העובדתית-עכשווית שהוצגה לעיל, מסתבר שלא ירחק היום ורוב היהודים יהיו בארץ ישראל. זאת ועוד; יש לדון בשאלות נוספות: שאלת השתייכותם של צאצאי עשרת השבטים לעם ישראל, והאם עלינו למנותם בחשבון זה. ועוד, מה היחס ההלכתי - בהקשר זה - לאותם שהתרחקו מתורה ומצוות והתבוללו בין הגויים.

1. עתידם של עשרת השבטים

כאמור לעיל, נחלקו ראשונים בשאלה האם בימי בית שני נהגה מצוות היובל מן התורה - לדעת התוס' נהגה ולדעת הרמב"ן לא נהגה. מחלוקתם תלויה בהגדרת 'כל יושביה' שנאמרה לגבי יובל, האם הכוונה כל שבטיה (ר"ת), או רוב מכל שבט ושבט (רמב"ן). מה יהיה הדין לדידם בזמן הזה? ייתכן שלדעת ר"ת, גם בזמן הזה ישנם בארץ נציגים מכל השבטים, כשם שעלו נציגים מכלל השבטים בזמן בית שני. עם זאת, נראה שהלכה למעשה אין די בכך, משום שלצורך קיום יובל (ושמיטה שתלויה בו) יש צורך גם במיקום השבטים בנחלותיהם, דבר שבוודאי אינו מתקיים היום.⁶⁹ בנוסף, גם לדעת ר"ת, בנוגע לתרומות ומעשרות וחלה, הכלל הוא 'ביאת כולכם' - רוב ישראל. עוד יש לעיין בדעת הרמב"ן, שסבור שיש צורך

לגרשם ממנה - זו היא קדושתה, וחייב במעשר דאורייתא". לעיון בשיטתו, ראה שו"ת ציץ אליעזר, י, ס' א; מקדש מלך (פראנק), פרק ג, הררי בשדה סע' 1, ועוד.

68. ולא תנאי בחלות קדושת הארץ. אמנם, גם לשיטה זו, אפשר שכיבוש זה"ל מעניק קדושה לחלקי הארץ - ראה ארץ חמדה, א, שער ג, ס' יג; 'המדינה העברית וקדושת הארץ', שם, עמ' 15-25; הרב אריה שטרן, 'קדושת ארץ ישראל בימים ההם ובזמן הזה', אמונת עתיד 50 (מרחשוון-כסלו תשס"ג), עמ' 64-71; הרב יעקב אריאל, 'הנגב והערבה - האם נתקדשו בקדושת הארץ?', תחומין כט (תשס"ט), עמ' 291-306. וראה סיכום דעות: הרב יצחק דביר, 'השלכות כיבוש ימינו על גבולות הארץ לעניין שמיטה', תחומין מב (תשפ"ב), עמ' 508-509.

69. וראה גם תורת כהנים, בהר א, ב, שהתנאי של ישיבת השבטים במקומם שייך גם לשמיטה, אף ללא תלות ביובל (וראה פירוש הראב"ד והר"ש שם). אמנם, יש שנראה מדבריהם שאין צורך בתנאי זה כיום; וראה לעיל הערה 40, הפניות לדברי האחרונים בביאור דעת רבנו תם.

ברוב מכל שבט ושבט - שספק אם דבר זה מתקיים בימינו. וכך כתב הרמב"ן בספר הזכות (גיטין יח ע"א):

ולמאן דמתרין התם, עשרת השבטים ירמיהו החזירן מנו יובלות עד שגלו, ומשבטלה הארץ בחורבן הבית ודאי בטלו עד הבנין העתיד במהרה בימינו בע"ה, שהרי עשרת השבטים לא חזרו בימי עזרא.

משמע שלדבריו, כדי שחובת היובל תשוב, צריך לחכות עד שישובו עשרת השבטים. אמנם בחידושו לגיטין (לו ע"א), שנזכרו לעיל, כתב הרמב"ן שעשרת השבטים עלו ע"י ירמיה בימי יאשיה, אך לאחר החורבן שבו למקומם ולא השתלבו שוב בעם ישראל. הוא סמך בדבריו על המדרש (הנ"ל): "ואבדתם בגוים - ר' עקיבא אומר אלו י' שבטים שגלו למדי, אחרים אומר ואבדתם בגוים אין אובדין אלא גולה". מלשון המדרש משמע, שלדעת רבי עקיבא פסוק זה מלמד שישנם כאלו שלא ישובו, וכבר לא יהיו חלק מעם ישראל. זאת בניגוד לדעתם של 'אחרים' הסבורים שפירוש "ואבדתם" הוא גלות בלבד. אם כן, נראה שלשיטתו, עשרת השבטים גלו ואינם עתידים לחזור לעתיד לבוא, וממילא לא יהיה צריך למנותם כחלק ממניין עם ישראל לעתיד לבוא, לצורך חלות מצוות התלויות בארץ. זו גם שיטת רבי עקיבא במשנה (סנהדרין פ"י מ"ג) שעשרת השבטים אינם עתידים לחזור, ולא כרבי אליעזר הסבור (שם) שהם עתידים לחזור.⁷⁰ לכאורה, דברי הרמב"ן הללו סותרים לדבריו בספר הזכות. זאת ועוד, הוזכר לעיל (פרק יא אות ד) כי לכאורה, שיטת ר' עקיבא מנוגדת פסוקים מפורשים העוסקים בשיבת כל ישראל לעתיד לבוא.⁷¹ גם בספר הגאולה (שער ראשון, מהד' מוה"ק עמ' רסט-רע), בביאורי נבואות שמתייחסות לעתיד לבוא, כתב הרמב"ן מפורשות שעשרת השבטים עתידים לשוב. כך, ביחס לנבואת ישעיה (פרק מ), כתב הרמב"ן ששבטי ישראל יגאלו רק אם יצדיקו עליהם את הדין:

וכן פירש הנביא מי הם הנגאלים, כמו שאמר (ישעיה מח, א): 'שמעו זאת בית יעקב, הנקראים בשם ישראל, וממי יהודה יצאו'. ולא תמצא בפרשיות האלה זכר לאפרים ולשבטי ישראל, רק ליהודה לבדו, זולתי בפסוק (שם מה, כה):

70. משנה זו וביאורה הובאו בהרחבה לעיל בפרק יא אות ד.

71. ראה שם בהרחבה, ובהסברי הראשונים.

'בה' יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל', ורצונו לומר שיצדיקו עליהם את הדין, ויתבהלו בו לאמרו גם אנחנו נגאל.

אמנם בנוגע לנבואות ירמיה ויחזקאל ביאר שהם עתידים לשוב, ולא כתב שהדבר תלוי בכך שיצדיקו את הדין על עצמם:

ומן המוכרח בירמיה פרשת 'כתוב לך את כל הדברים האלה' (ירמיה ל, ב), כי שם נאמר (שם, כד-כה): 'באחרית הימים תתבוננו בה. בעת ההיא נאם ה', אהיה לאלוקים לכל משפחות ישראל'. והנה עשרת השבטים ממשפחות ישראל הם, וכן מפורש בפרשה ההיא כי היא על אפרים שהוא ממלכות שאר השבטים עשרה... ובדברי יחזקאל נבואות רבות מוכרחות, כי הוא השיב בנבואתו שבות ירושלם ושבות שומרון, שהם שבטי ישראל... והוא ע"ה אמר (יחזקאל כ, מ): 'כי בהר קדשי בהר מרום ישראל... יעבדוני כל בית ישראל כלה', וזה הכפל לחזק ולאמת כי כל שבטיהם יכנסו בכלל הנבואה הזאת.

כדי ליישב את הסתירה, ניתן להציע שהרמב"ן סובר כדעת רבים (לעיל פרק י שם) שביארו שדברי רבי עקיבא מתייחסים לגולים עצמם, שאינם עתידים לשוב בתחיית המתים ולזכות לחלק בעולם הבא, אולם צאצאיהם עתידים לשוב.⁷² לפי זה נראה, ששיטת הרמב"ן היא שיש להתחשב בכלל עשרת השבטים, וממילא בימינו, שלא ידוע לנו מי הם והיכן הם נמצאים, אין קיום של 'כל יושביה עליה' (גם להבנה שדי ברוב), ואין 'ביאת כולכם'.⁷³ כמו כן, נזכיר את שיטת החתם סופר (לעיל אות ב1), שאף שהבין את שיטת רבי עקיבא כפשוטה, כתב שהלכה כשיטת רבי אליעזר, וכן כתב מהר"ל (נצח ישראל, לד).

אחד היסודות שעליהם מתבססים אותם שדנו בשאלת עשרת השבטים, הוא מה שאומרת הגמרא (בבא בתרא קטו ע"ב): "גמירי דלא כלה שבטא". על כן, ביאר מהר"ל (שם), שגם לסוברים בביאור ר"ע כפשוטו, שעשרת השבטים אינם עתידים לחזור, עלינו לומר שכל השבטים מעורבבים כיום ביחד (כמו שמצאנו שירמיה השיב

72. לפי זה נראה שחכמים החולקים על ר' עקיבא בספרא, מתייחסים לביאור הפסוק עצמו כעוסק בגלות בלבד ולא באבדון.

73. ייתכן שאף שנשמעו בגויים, ורבים מהם התבוללו, עדיין ניתן להניח שיש מהם ששימרו את יהדותם, גם ללא ידיעתם, או שעתידיים להתגייר, וצ"ע.

את עשרת השבטים, ושוב התערבו עם ישראל).⁷⁴ אמנם לפי דעה זו (ודעות נוספות הסוברות כעין שיטתו, כמבואר לעיל), נראה שאין להתחשב בעשרת השבטים הנעלמים לעניין מניית 'רוב יושביה',⁷⁵ ואם כן, שוב תתעורר שאלת חלות מצוות התלויות בארץ בימינו.

נציין, כי מדברי הרמב"ם (לעיל אות א2), אשר השווה בין הכניסה לארץ בימי יהושע ובין הביאה לעתיד לבוא, ניתן ללמוד שיש צורך בכלל השבטים ובכלל הציבור. דבר זה יוכל להיות רק באופן אלוקי, שכן בני אדם אינם יכולים לאתר את כל נדחי ישראל מכל מקומותיהם.⁷⁶ סוף דבר, נראה שמחמת ריבוי דעות וספיקות, קשה להכריע בשאלה זו.⁷⁷

74. אמנם בדברי מהר"ל נוסף כי ייתכן שאף שבמשך תקופה ארוכה הם נעלמו מאיתנו, לעתיד לבוא הם עתידים לשוב ולהתגלות.

75. עי' חידושי מהר"ם לובלין, סנהדרין לו ע"א: "ונראה לי דלא קשה מידי, משום דבימי עזרא ורבי ורב אשי לא היו העשרת השבטים בימיהם נמצאים כלל, כי כבר נתבטלו וגלו קודם חורבן בית ראשון, ומאז והלאה לא היו נמנים בכלל מלכות ישראל, רק יהודה ובנימין שנשארו; והם הם היו לבדם בימי עזרא ובמלכות בית שני ובימי רבי ורב אשי, והן היו נקראין באותן הזמנים כלל ישראל. ולכך שפיר הוה שייך לומר על עזרא ורבי ורב אשי: תורה וגדולה במקום אחד. אבל חזקיה, דבתחילת מלכותו עדיין לא גלו ה' שבטים, ובימיו גלו ונתבטלה מלכותם, ולכך ס"ל למקצת דלא למנות את חזקיה, לומר עליו שהיה בימיו תורה וגדולה במקום אחד".

76. עי' ישעיה, סו, יח-כא: "ואנכי מעשיהם ומחשבתיהם באה לקבץ את כל הגוים והלשנות ובאו וראו את כבודי... והביאו את כל אחיכם מכל הגוים... וגם מהם אקח לכהנים ללוים אמר ה'". וכתב שם רד"ק: "כלומר, אפילו מאותם שהיו משוקעים בגוים באיים הרחוקים עד שלא נודע זכרם, ולא עלו עם אחיהם בית ישראל מן הגולה, ואפשר ששנו קצת מן הדת - אף על פי כן, מהם אקח לכהנים ללוים. אותם שהיו כבר ממשפחות כהונה ולוים, אקח אותם: הכהנים להיות כהנים משרתים לפני, והלוים לשרת כמו הלוים, לשוררם בשיר בכנורות ובנבלים. ובדברי רבותינו ז"ל: וגם מהם אקח, משהם מביאים אותם ומנחתם, והם באים לילך, והוא זה ישראל וזה כהן וזה לוי, כגון שנמכרו לעבדים ונשתכחו ועל אונס נעשו גוים. אמר רבי אליעזר: וגם מהם אקח, שהם מביאים את ישראל למלך המשיח, כל מי שיהיה בהן ישראל או כהן או לוי, גם מהם אקח מן המביאים ומן המובאים". וראה גם רש"י, שם.

77. עיין חוט שני (קרליץ) - שמיטה ויובל (מהד' תשע"ד), פ"י הערה ג, שנקט בפשטות שיש לחשבם כחלק מהגדרת 'רוב יושביה עליה'.

2. השלכת "עשאוּם עובדי כוכבים גמורים" – לימינו

בפרק הקודם (אות ז) צוינה סוגיית יבמות (טז ע"ב - יז ע"א), בה הובאה דעת שמואל בעניין בני עשרת השבטים, ש"לא זזו משם עד שעשאוּם עובדי כוכבים גמורים, שנאמר בה' בגדו כי בנים זרים ילדו". מחד גיסא, הוזכר שם כי יש שהסבירו גמרא זו כפשוטה, ולדידם, אלו מהם שנטמעו בגויים כבר אינם נחשבים הלכתית ליהודים. מאידך גיסא, יש שצמצמו את דברי הגמרא לכך שקידושיהם לא יחולו, ולא להפקעת יהדותם בהקשרים אחרים. זאת ועוד, זו דעת ה'איכא דאמרי' בדעת שמואל, אולם לשיטת רב אסי שם, וכן לאפשרות הראשונה בדעת שמואל, לא הפקיעו את יהדותם.⁷⁸ גם סוגיה זו, שאין בה הכרעה הלכתית ברורה, צריכה לעמוד לנגד עינינו בשאלה האם מתקיים בימינו מצב של 'רוב יושביה עליה'.

3. משומדים ומתבוללים

שאלת היחס ההלכתי למשומדים ומומרים רחבה ומסועפת, ואינה מעיקר עניינינו כאן.⁷⁹ שאלה זו התעוררה בנוגע להלכות שונות, כגון: קידושין, גיטין, חליצה וייבום, כשרות לעדות, ועוד. כמו כן, הפוסקים דנו בשאלה האם בסמכות עם ישראל להוציא את המשומד מכלל ישראל, והאם הוא מוציא את עצמו בשל מעשיו, וזאת בין היתר בעקבות סוגיית יבמות הנ"ל, שעשו את עשרת השבטים כגויים.⁸⁰ מכאן שיש לדון מה חלקם של אותם שהשתמדו והתבוללו בין הגויים ביחס לחישוב 'רוב יושביה עליה'. הרב ניסים קרליץ (חוט שני, שמיטה ויובל פ"י הערה ג) העיר בנוגע לשאלה זו: "דצ"ע... ואפילו אי אין מומר בכלל החשבון, מכל מקום, הא בניהם תינוקות שנשבו".

78. עיין בית יוסף, אה"ע קנז, ד-ה, שנראה שפסק כדעה הראשונה, ומשום כך תמה על הסוברים שאשת משומד אינה זקוקה לייבום. בשו"ת מהרי"ק, שורש פה, הביא גם הוא שיטה זו, ואת שיטת רב אסי, וכלל לא ציין את הדעה השנייה; וראה גם יראים, ס"י קנו. אכן, שיטת הראשונים המובאת בטור, אה"ע ס"י מד, שנוקטת שאין להתחשב בקידושי מומר, סוברת כשיטת שמואל שעשאוּם גויים גמורים.

79. בעניין זה, ראה שו"ת דברי יציב, אה"ע ס"י סב; פרופ' יעקב כ"ץ, 'אף על פי שחטא ישראל הוא', תרביץ כז [ב-ג] (טבת תשי"ח), עמ' 203-217; יצחק ברנד, 'ישראל שחטא - לאום, חברה ודת, דיון הלכתי תלת מימדי', זהות יהודית (תשע"ד), עמ' 13-47.

80. ראה לעיל פרק י הערה 95. וראה התקנות בישראל, א, עמ' קפד-קפו.

סיכום

האם אנו קרובים למצב שבו חיוב מצוות התלויות בארץ יהיה מדאורייתא? בנוגע למצוות יובל, נראה שלדעת הרמב"ן יש צורך בשיבת רוב מכל שבט ושבט, דבר שאנחנו עדיין רחוקים ממנו, זאת בהנחה שיש צורך בכל השבטים כולם. אמנם לדעת ר"ת, שדי בנציגות של כל השבטים, ייתכן שתנאי זה כבר מקוים, כשם שלדעתו כך היה בימי הבית השני. עם זאת, עדיין לא מתקיים מיקום השבטים במקומותיהם - תנאי הכרחי ליובל.

בנוגע למצוות חלה ותרומות ומעשרות, שבהן החלוקה לשבטים אינה נדרשת - הדעות חלוקות. יש הנוקטים שדי בשש מאות אלף יהודים, ואם כן חיוב התורה כבר חל.⁸¹ ואולם, הדעה ההלכתית שיותר רווחת אצל הפוסקים היא שנדרש רוב ישראל. ונראה שמחמת כמה ספקות (צורך בקידוש מחדש; הכללת עשרת השבטים במניין), גם כאשר רוב ישראל הידועים לנו ישבו אי"ה על אדמתם, עדיין לא נוכל להכריע חד-משמעית שתוקף החיוב במצוות הללו הוא מן התורה.⁸²

81. הרב דב ליאור, לעיל הערה 60.

82. בדורנו, ישנם כמה מכונים העוסקים במצוות התלויות בארץ. להלן מסקנות מתוך מאמרים שנכתבו על ידי ראשי המכונים והתפרסמו בכתבי עת שיוצאים לאור על ידיהם: הרב יהודה עמיחי (לעיל הערה 26): "העולה לנו שבעזרת ה', בשעה שתהא עליית כולכם, ואפילו רוב יהודי העולם יהיו בארץ ישראל, הרי שלעניין שמיטה ויובל נראה שלא יחודשו מדאורייתא. אולם לעניין תרומות ומעשרות נחלקו האחרונים: לדעת הגר"ח שסובר שלא יחולו עד שתיעשה פעולת קידוש; ואילו לדעת אבן האזל והחזו"א תחול חובה מדאורייתא. לעניין חלה - דעת החזו"א היא שלא תחול עד שיהא מלך ונביא, ויש מקום לסברא שגם חלה תהא מדאורייתא"; הרב יוסף אפרתי, 'חיוב תרומות ומעשרות בזה"ז', הליכות שדה 197 (כסלו תשע"ז), עמ' 6: "כאשר עסקנו בנושא זה נראה לענ"ד שיש מקום גדול לומר שכבר עכשיו תרומות ומעשרות חייבים מדאורייתא... אלא שעלינו להקדים ולומר, לדעת מרן הגר"ח קניבסקי (שליט"א), גם אחרי שהבאנו הדברים לפניו, ס"ל דתרומות ומעשרות בזה"ז דרבנן"; הרב שניאור זלמן רווח, 'תשובה בד"ן רוב יושביה עליה והאם יש נפקא מינא למעשה בימינו', תנובות שדה 138 (סיון-תמוז תשע"ח), עמ' 40: "והנה למעשה, הגם שמלכתחילה הדברים נוטים שיהיה חיוב מדאורייתא על כל המצוות התלויות בביאת כולכם, מכל מקום למעשה ראינו שאין כל המצוות שוות ואין כל הדיעות שווים. ויש עוד להרחיב ולתת בדינים אלו, וברור ופשוט שיש להגיש הדברים לפני גדולי דורנו שיקבלו הכרעה הלכה למעשה בדבר זה".

